

С. Разумовський, д.філос.наук

В статті розглядаються два напрямки економічного знання: природничо-науковий та історичний, кожний з яких дає специфічне пояснення економічним явищам. Автор звертається до історичного розвитку метафізики Декарта як передумови становлення Новоевропейського мислення і з'ясовує можливості економічного мислення.

Починаючи з середини ХІХ ст. в економічному знанні фіксується співіснування двох різних напрямків досліджень: природничо-наукового та історичного, які наділені особливими типами пояснення економічного життя, специфіки економічних явищ. Спроба проаналізувати умови їх виникнення і розвитку робились неодноразово, а основні розбіжності в типах пояснення вбачались, в тому числі, і в історичному існуванні різних типів культур, з яких вони виростають. Виникнення природничо-наукового напрямку і відповідного йому типу пояснення пов'язано з існуванням "... острівної (прибережної), локальної культури, яка більш чутлива до проблеми змін, руху (перш за все переміщення), транспортування (дальнього), торгівлі (зовнішньої), ринку (світового) тощо. Історично вона бере початок від способу життя первісних кочівників, які були наділені живим, але поверхневим розумом (судячи з племен, що продовжують жити так само), які природно включаються в процеси транспортування благ і торгівлі ними" [1, 109].

Виникнення історичного напрямку пов'язано з існуванням "... континентальної, глобальної культури, яка більш чуттєва до проблем меж, розбіжностей, статусів. Історично вона бере початок від способу життя народів річкових цивілізацій Сходу, які перейшли від вільного, але незабезпеченого кочового (тваринного) існування до невільного, але порівняно забезпеченого осілого (рослинного) з відповідними зрушеннями техніки мислення від живопису до повільності, з одного боку, і від поверхневості до заглибленості – з іншого" [1, 109].

На перший погляд, дану спробу пояснення виникнення напрямків досліджень в економічному знанні через описання історичного розвитку культур і визначених ними розбіжностей в типах життєдіяльності в душі “географічного детермінізму” можна було б вважати достатньо обмеженою, якби в ній не було відзначено дещо істотне, а саме: їх виникнення пов’язується з розвитком особливих “технік мислення”.

Західна економічна думка теж розрізняє ці напрямки як особливі “техніки мислення”, де історичний напрямок зв’язаний з континентальною традицією у філософії, а природничо-науковий – з “англо-американським аналітичним мисленням” [7, 111].

Але слід зазначити, якщо в першому випадку під “техніками мислення” маються на увазі швидше історичні характеристики деяких особливостей свідомості, які фіксуються в їх повсякденному (некатегоріальному) сенсі, із опису яких навряд чи можна постулювати розбіжності в типах пояснення, то в іншому випадку мається на увазі характеристика саме “технік мислення” як основи типів пояснення, що використовуються в різних напрямках економічного знання, – їхні особливості мисляться як такі, що своїм корінням сягають різних способів філософствування, тобто, по суті, вони приймаються як їх сутнісні явища.

Слід звернути увагу на ту обставину, що дослідження філософських передумов різних типів пояснення в економічному знанні як їх “методологій” обмежує їх розгляд, по суті, лише логіко-гносеологічним аспектом, залишаючи осторонь інший, більш суттєвий, на наш погляд, аспект проблеми – як взагалі спосіб філософствування може установлювати саму можливість мислити економічно? Виникає питання стосовно змісту тих “філософських формул”, які дозволяють раціоналізувати емпіричний досвід безпосереднього господарювання і його початкове осмислення в суто практичних поняттях як “багатство”, “податок”, “відсоток”, “рента” тощо. В даному випадку питання виникає стосовно “методу”, але його слід розуміти не “методологічно” як певну сукупність правил і принципів дослідження, що обґрунтовуються тими чи

іншими напрямками у філософії, але як такого, що, за висловом М.Гайдеггера, всередині самої філософії прокладає шлях до сутнісної можливості самого їх обґрунтування [5, 114]. Таким чином, поставлене питання про “метод” відразу вводить нас в коло метафізики і безпосередньо – в коло основних положень метафізики Декарта. Зацікавлений характер відношення *subjec(та)* до *objec(та)* установлює основоположення Декарта *ego cogito* як *cogito: me cogitare*; воно – як усвідомлене розуміння – є те, що робить Я як Я є самозасвідчуванним самовизначенням, само-причинним, тобто вільним суцям: *subjectum*, здатним уявити дещо з себе і для себе, за своїм “розумінням почуття” як власної зацікавленості, бажанню і уяві. І тоді розуміння як інтерес стає основою всього того, що самим суб’єктом вільно уявляється, виявляється об’єктом його “уваги”. З цієї точки зору можна стверджувати, що ідеї Декарта виступають як метафізичне визначення того виду свободи-Я, як впевнене в самому собі самозаконотавство, реалізацією якого і стає життя людини Нового часу. Переосмислене в подальшому як “егоїзм”, воно, на нашу думку, і відкриває можливість мислити цю свободу економічно, тобто уявляти поведінку людини як самопричинне, яке визначається лише її власним “розумінням почуття” як усвідомлюваним інтересом.

Перша теоретично розгорнута система економічного знання, створена А.Смітом, виходить з уявлень про егоїзм як природну властивість людини, як її природне прагнення вільно здійснювати свою поведінку до своєї власної (усвідомленої) вигоди, що обмежується лише таким же прагненням інших людей. До речі, першою науковою працею А.Сміта була “Теорія моральних почуттів”. Ідею про існування природної рівності людей А.Сміт пов’язує з егоїзмом, виходячи з того, що кожній людині, незалежно від народження, повинно бути представлено рівне право вільно переслідувати свій інтерес (вигоду), але “... в цьому випадку, як і в багатьох інших, – пише А.Сміт, – вона невидимою рукою спрямовується до мети, що зовсім не входила в її наміри... Переслідуючи свої власні інтереси, вона часто більш дійсним чином служить інтересам суспільства, аніж тоді, коли свідомо прагне зробити це”

[4, 332]. Згідно з теорією А.Сміта “невидима рука” – це стихійна дія деяких об’єктивних обставин. Ці обставини діють поза кожною окремою людиною і часто проти її конкретного інтересу, але за своєю суттю, вони – всього лише сукупність інших таких же конкретних інтересів. Своєю уявою про “невидиму руку” як сукупність конкретних егоїстичних інтересів Сміт робить важливий крок в розвитку економічного мислення. Власно цим він створює передумову для розвитку економічного знання як науки про “природний порядок” реалізації одиничних інтересів, що здійснюються людьми в актах їх господарської поведінки.

Зазвичай, переслідувати власний інтерес людина може тільки надаючи послуги іншим людям, пропонуючи в обмін свою працю і продукти своєї праці. Люди допомагають один одному і одночасно сприяють розвитку суспільства, хоча кожний з них – егоїст і турбується тільки про реалізацію власних інтересів. Ці уявлення, як і уявлення про “природний порядок”, у самого А.Сміта, як і у його наступників щодо економічного знання мають подвійний сенс. З одного боку, забезпечення “економічного порядку” – принцип і мета необхідної економічної політики, політики “природної свободи”, а з іншого – це теоретична конструкція “модель” для вивчення економічної поведінки людей, тобто людей, переслідуючих в господарських актах свої інтереси. В рамках такої моделі людина як *Homo Economicus* (“економічна людина”) визначається не як продукт розвитку господарських актів, а як їх вихідний пункт, і тому в ньому досліджується не “поведінка” суспільства в цілому, а поведінка атомізованих індивідів з незалежними уподобаннями, тобто передбачається, що ці індивіди раціональні і, знаючи в чому полягає їх користь, вони самі вільно обирають свої цілі і враховують порівняльні витрати, пов’язані з цим вибором. Образ *Homo Economicus* вперше з’являється в А.Сміта, а подальше обґрунтування отримує у Д.Рікардо, хоча основна його увага зосереджується в площині дослідження “об’єктивних” економічних законів, а потім у радикального утилітариста Дж. Бентама. Будучи послідовним і переконливим проповідником

гедоністичних принципів, Дж. Бентам зображає людину як суб'єкт, який шукає задоволення і насолоду, як егоїста, що прагне до задоволення власних потреб.

Економічний детермінізм Рікардо і гедоністична теорія Бентама, орієнтуючи людину на зовнішні блага, значною мірою була запозичена К.Марксом, хоча у нього на перший план у політекономічних дослідженнях виходять соціальні групи, класи, які прагнуть до реалізації своїх (в першу чергу) матеріальних інтересів. В той же час неможна не помітити тієї обставини, що у К.Маркса економічно-детерміністські мотиви уже значною мірою переплетені з елементами історико-соціологічного підходу: господарським актам, які розуміються як трудова діяльність, був наданий статус родової характеристики людини і саме в цій якості сама праця як основа цінності (вартості) її продуктів стала розглядатися К.Марксом в якості “субстанції” економічного життя суспільства. За своєю суттю таке бачення економічного життя як взаємодії актів праці у вигляді їх продуктів (товарів) не могло не стати дослідженням умов їх розподілу доходів у суспільстві, фактично пошуком його історико-соціологічного сенсу. Стосовно цього логіка становлення політекономічної концепції у Маркса, ця “філософія економіки” в деяких аспектах збігається з логікою становлення філософії історії: в її змісті саме праця (за своєю суттю аналог Я як *subjectum* у Декарта), який виконує роль “субстанції”, що розвивається, і визначає собою конкретні риси історико-соціологічних картин економічного життя суспільства як певних “суспільно-економічних формацій”.

Що ж до образу Homo Economicus, то критика його почалася майже з самого початку виникнення. Ще в 1830-ті роки Огюст Конт критикував економістів за надзвичайну абстрактність аналізу. Е.Дюркгейм, розглядаючи функції розподілу праці, показав, що його економічні наслідки підпорядковуються процесу формування соціального і морального порядку, цементуючи дану спільноту солідарності [2, 62-64].

В середині минулого століття представники німецької історичної школи (Б.Гільденбрандт, У.Ромер, К.Кніс) критикують розуміння “природного” господарського порядку і “нормальної природної” організації суспільства і господарства. Їх лінія на рубежі XIX-XX ст. була продовжена представниками молодшої історичної школи, лідер якої Г.Шмоллер вступив в активну полеміку з маржиналістами, зокрема з К.Менгером, який змістив фокус класичної моделі “економічної людини” в площину споживчого вибору, в якому людина постає як простий “максимізатор користі”. На противагу маржиналістам Г.Шмоллер вважав, що вчення про егоїзм охоплює лише поверхневий рівень поведінки людини. На його думку, головне питання полягає в тому “...яким чином у певний час і в певних колах це егоїстичне прагнення видозмінюється під впливом культурної роботи століть, як якою мірою воно проникає і пропитується моральними та юридичними настановами” [6, 126-127]. Ще один представник молодшої історичної школи В.Зомбарт в роботі “Сучасний капіталізм” характеризує господарську систему як організацію, якій властивий специфічний образ думок. У цьому зв’язку Зомбарт ставить завдання знайти “дух господарської епохи” або уклад господарського мислення. На відміну від певної абстрактної “людської природи” цей “дух” є, згідно з В.Зомбартом, дещо укорінене в соціальних устоях, причому характерне саме для даного конкретного ступеня господарського розвитку [3, 33-36].

Вплив історичної школи в новітній історії економічного знання виявилось досить значним. Завдяки їй прийшло розуміння, що Homo Economicus виступає як логічно струнка і по-своєму могутня, але в той же час зовсім абстрактна модель, яка описує одиничний випадок реальної людської поведінки, що характеризується егоїзмом, раціональністю, індивідуалізмом і самостійністю в прийнятті рішень. Це прискорило і розуміння того, що економічному знанню навряд чи можна обійтись без аналізу позаекономічних факторів. На межі XX ст. це призвело до бурхливого розвитку соціології, яка в центр уваги поставила безпосередню

людську поведінку у всій її повноті і як таку, що визначає його соціальні зв'язки. Фактично, спочатку для того, щоб відповісти на питання: наскільки достовірні передумови економічного аналізу, які базуються на образі “економічної людини” і які відношення між економічними і позаекономічними аспектами життя.

Таким чином, основа як природничо-наукового, так і історичного напрямку в економічному знанні своїм корінням входить в метафізику Декарта, яка власне і відкриває можливість економічного мислення, як особливої форми свого сутнісного явища.

Але зрозуміти ці напрямки можна лише як реалізацію різних “технік мислення” і може бути зрозуміле тільки на основі змістовного дослідження історичного розвитку Декартової метафізики.

Метафізика Декарта постає як така система філософствування, яка виступила в історії не лише як передумова становлення Новоевропейського мислення, а і основою для можливості становлення його різних типів, зокрема економічного, марксистський варіант якого прагне одночасно поєднати в собі економічність, історичність і науковість.

Література

1. Гребнев Л. Между историей и наукой: К анализу проблемы причинности в экономике /Л. Гребнев. //Вопросы экономики. – 1994. – № 4. – С. 106–128
2. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда; Метод социологии: [Пер. с фр.] / Эмиль Дюркгейм; Изд. подгот. А.Б. Гофман; [Примеч. В.В. Сапова] М.: Наука, 1991. – 572,[2] с.
3. Зомбарт В. Буржуа: этюды по истории развития экономического человека ; Художественная промышленность и культура : [пер. с нем.] / Вернер Зомбарт Москва : Терра-Кн. клуб , 2009 – 576 с.
4. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов : [перевод с английского] / Адам Смит ; [предисл. В.С. Афанасьева], – Москва: Эксмо, 2007. – 956,[1] с.

5. Хайдеггер М. Время и бытие: статьи и выступления / Мартин Хайдеггер; [Пер. с нем. В. В. Бибихина]. СПб.: Наука, 2007. – 620,[1] с.
6. Шмоллер Г. Народное хозяйство, наука о народном хозяйстве и ее методы; Хозяйство, нравы и право; Разделение труда: / Густав Шмоллер // Вступит. ст. проф. А.А. Мануйлова; Пер. проф. В.М. Нечаева Москва : К.Т. Солдатенков, 1902. – 368 с.
7. Kirzner I.M. Competition and Entrepreneurship / I.M. Kirzner – Chicago: Chicago University Press, 1973. (Кирцнер И. Конкуренция и предпринимательство: пер.с англ. / И.М. Кирцнер; пер. А.Н. Романов, ред. А.Н. Романов, пер. А.В. Куряев, пер. Д.А. Бабушкин. – М.: ЮНИТИ, 2001. – 240 с.)

Metaphysics and economic thinking
PhD Sergey Razumovskiy

In the article they consider two schools of the economic cognition: natural scientific and historical, which both give specific explanation to economic phenomena. The author appeals to the historical development of Descartes' metaphysics as a premise of formation of the New European thinking and finds out the possibilities of the economic thinking.